

”Frånvaron av nejsägare är ett demokratiskt problem”

I många år har han varnat för den tystnadens förvaltning som breder ut sig i Sverige. När öppenheten stryps försvinner också demokratins livsluft, är hans budskap. Nu ser han ytterligare ett hot mot demokratin i den pågående kommersialiseringen av forskningen.

LENNART LUNDQUIST ÄR fri att tala. Som professor emeritus vid statsvetenskapliga institutionen i Lund har han inget att frukta.

– Mig kan ingen röra. Men jag har full förståelse för att forskare väljer att tiga även om det finns en stark oro inför den utveckling vi ser nu, säger han.

Allt mer av den forskning som bedrivs i Sverige finansieras av kommersiella intressen. Företag donerar stora summor pengar till forskning som de vill prioritera.

Näringslivet satsar redan ungefär tre procent av den svenska bruttonationalprodukten på forskning och utveckling. Det är en internationellt sett hög andel och universiteten arbetar intensivt på att göra den ännu högre.

Alla universitet och högskolor

som vill överleva har numera en avdelning för fundraising vars uppgift är att uppvakta näringslivet i jakten på forskningspengar.

Det är en utveckling som borde ge upphov till en högljudd forskningsetisk debatt, menar Lennart Lundquist. En konfrontation mellan etik och kommersialisering är oundviklig. Men bland forskarna är det tyst.

– Det är inte så lätt för dem att ställa sig vid sidan av. Då blir de lämnade utanför.

DET MEST UPPENBARA problemet när forskningen kommersialiseras är de frågor som aldrig kommer att ställas, fortsätter han och hämtar ett exempel från Ingenjörsvetenskapsakademien, IVA.

Tre centrala frågor för den

kommersialiserade forskningen är enligt IVA:

Vilka vägar ska användas för att komma ut på marknaden?

Vilka är de viktigaste applikationerna?

Vilka är de viktigaste kunderna?

– Forskningen ska alltså styras utifrån ett tänkande om marknad och kunder, konstaterar Lennart Lundquist. Men var kommer de maktlösa perspektiv in? De svaga människornas, låginkomsttagarnas?

– I stället tvingas forskarna fråga sig vad de ska forska om för att kunna sälja. Och bara den som kan betala kommer att få sina frågor besvarade.

Han tar ett numera klassiskt exempel: En medicinsk forskargrupp

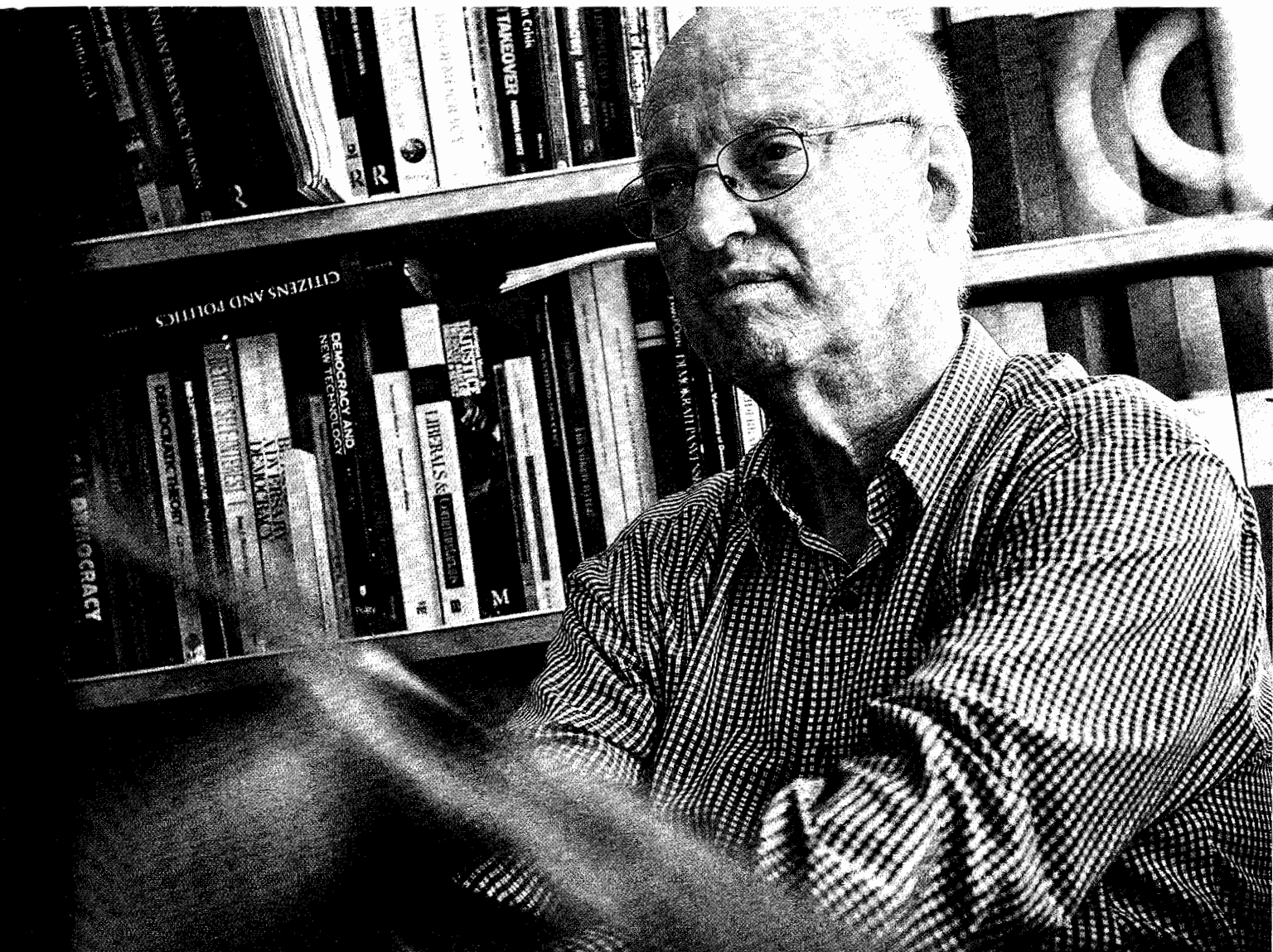

Foto: KENNET RUONA

hade funnit orsaken till de spädbarnsdiarréer som i tredje världen vanligen leder till döden. Gruppen uppvaktade läkemedelsindustrin för att få till stånd en utveckling av medicin mot denna sjukdom.

Ingen var emellertid intresserad av att påbörja ett utvecklingsarbete eftersom den potentiella marknaden inte kunde förväntas ge de vinster som förutsattes för produktion.

MAN KAN NOTERA att det sedan länge finns en motsvarande medicin för spädbarn, för där har man en lönsam marknad.

I ett annat känt exempel upptäckte ett läkemedelsbolag ett medel mot sömnsjuka, som tar livet av miljoner människor årligen i Afrika. Men det fanns ingen lön-

samhet i att utveckla det. Medlet visade sig också ha en god effekt mot rynkor och där fanns en marknad. Så det blev en antirynkräm i stället.

I dag bedrivs mycket litet forskning på sjukdomar som framförallt drabbar fattiga människor, eller på fattiga människors problem överhuvudtaget. Och när det görs är perspektivet inte sällan ovanifrån, ett paternalistiskt synsätt där andra än de fattiga själva definierar deras problem åt dem.

Hur fattiga, marginaliserade människor ska ta makten över sina egna liv och ta plats i samhället är en grundfråga inom Lennart Lundquists eget område, statsvetenskapen.

En fråga som riskerar att bli outforskad om de statsvetenskapliga

forskargrupperna alltmer utvecklas till undersökningsinstitut, think-tanks som utför de undersökningar myndigheter eller näringslivet beställer av dem.

MEN VEM SKA då avgöra vad vi ska forska om?

– Forskarna själva. Det finns ingen annan väg. Vem kan i förväg säga vad som är eller kommer att bli samhällsnyttigt? Se på historien! Saker som uppfattats som helt udda och nördiga kan efter flera decennier plötsligt visa sig vara ytterst centrala. Klimathotet är ju ett mycket aktuellt exempel, säger Lennart Lundquist.

Pluralismen är nödvändig, menar han. Låt många blommor blomma, idéerna flöda.

Priset vi får betala är en del ⇨

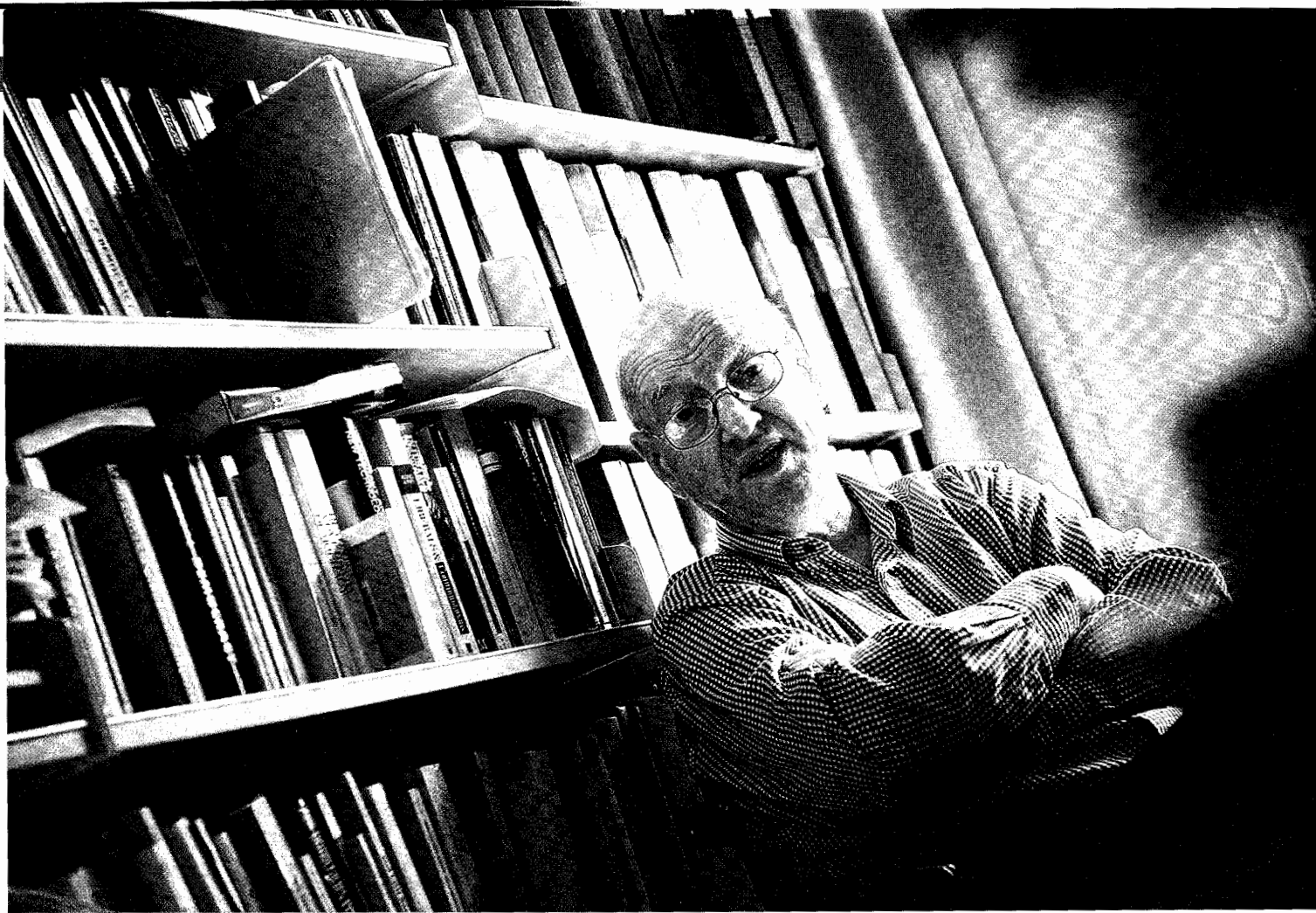

Foto: KENNET RUONA

"onödig" forskning, men det är det värt.

En kommersialiserad forskning är inte bara ett hot mot bredden och inriktningen. Den hotar också kvaliteten i forskningen, menar Lennart Lundquist.

När privata företag beställer forskning kommer krav på att resultaten ska kunna hemlighållas. Men ett grundvillkor för god forskning är öppenhet.

En öppen redovisning av forskningsresultat, som kan granskas och kommenteras av kolleger, det är ju så vi når kvalitet. Om forskningen hålls hemlig inom en liten grupp riskerar avvikande uppfattningar inte komma fram och en kritisk granskning inte bli av.

Hur ska då ekvationen gå ihop? Den tekniska, naturvetenskapliga och medicinska forskningen blir allt dyrare samtidigt som de of-fentliga pengarna krymper.

Kan man inte tänka sig ett system där stora privata donationer gynnas, exempelvis genom att de görs avdragsgilla, men där universiteten själva behåller kontrollen över hur pengarna ska fördelas?

– Joo, det är ju så det sägs fungera i USA och många sneglar på det. Men det blir ändå en indirekt maktutövning. Om universiteten då satsar på forskning som kan bli obehaglig för företagen, så kan dessa alltid dra tillbaka pengarna.

HAN KAN DOCK förstå att forskning inom teknik, naturvetenskap och medicin tvingas söka privata och även kommersiella pengar, eftersom den har blivit så enormt dyr.

Men, påpekar han, forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap dras inte alls med sådana kostnader och bör därför kunna hållas utanför kommersiell

finansiering, och kommersiella intressen.

– Det är ännu viktigare inom dessa områden att stå fria, konstaterar han.

Ännu utgör den kommersiellt finansierade forskningen bara en liten del av den totala i Sverige. Det mesta finansieras genom de statliga forskningsråden och stiftelserna.

Forskare söker pengar i konkurrens. De lägger mycket tid på ansökningar, där de förutom uppgifter om frågor, teorier, metod och material också ska uppge förväntade resultat.

– Men om det verkligen går att förutse förväntade resultat så borde de ju välja något annat projekt där resultaten inte kan förutses, säger han lakoniskt.

Vad händer, fortsätter han, om ett stort projekt med många inblandade forskare upptäcker något under arbetets gång som de inte

alls hade förutsett och som tvingar dem att välja en helt annan väg än den som finansären godkänt? Hur ska de då gå vidare?

RISKEN, MENAR HAN, är att den fria nyfikenhetsstyrda forskningen där oväntade frågor kan ställas och oväntade saker upptäckas helt enkelt inte blir av. Vi får en mainstream-forskning som rör sig inom snäva ramar.

När ekonomiska intressen får styra forskningen hotas också demokratin, menar Lennart Lundquist. Hur forskningen finansieras är inte ett tekniskt problem enbart för universiteten. Det handlar om hur vi vill ha vårt samhälle.

Vad händer med den öppna demokratiska diskussionen om allt mer av forskningen snävas in och huvudsakligen blir en angelägenhet för ekonomiska särintressen?

– När öppenheten minskar så inskränks omedelbart demokratin. Diskussionen försvåras och det blir också svårare att utkräva ansvar.

Detta är något som han har varnat för i många sammanhang, genom alla år av en nyliberal marknadsifiering av den svenska offentliga sektorn. I flera böcker ("Demokratins väktare", "Medborgardemokratin och eliterna" för

att nämna ett par) beskriver han faran med offentliga tjänstemän som beläggs med munkavle, eller av egen rädsla inte vågar berätta om missförhållanden och kritisera makthavare.

– Frånvaron av nejsägare är ett demokratiskt problem, säger han.

Han jämför till och med svenska förvaltningsledningars försök att tysta kritiker med sovjetstaten och Lenins demokratiska centralism. Där gällde att tagna beslut inte fick kritiseras. Det finns gott om exempel i dagens Sverige där motsvarande förhållningsorder utfärdas till de anställda.

EN SVENSK TJÄNSTEMAN, skriver Lennart Lundquist, har tre vägar att gå när hon/han vill slå larm om missförhållanden:

att väcka, det vill säga vända sig till chefen,

att vissla, det vill säga gå ut öppet med kritiken,

att viska, att anonymt tipsa medierna.

Tryckfrihetsförordningen ger offentliga tjänstemän både rätt att tipsa medier och rätt att förbli anonyma. Det borde alltså inte vara så svårt att få ut kritik.

Men när allt mer av offentlig förvaltning läggs i bolagsform

urholkas denna rättighet. Och med individuell lönesättning, där lojalitet mot arbetsgivaren värderas högt, blir tjänstemännen allt mer baktbundna. Till slut tystnar de.

DE FÅ SOM ännu vågar gå ut öppet, de så kallade whistle-blowers, får betala ett högt pris, konstaterar Lennart Lundquist. Det finns en lång rad mekanismer för att marginalisera nejsägare.

De anses sjuka, eller ska "göra sig märkvärdiga", eller har samarbetssvårigheter. I en gradvis upptrapad utstötning omges de med tystnad, får en försämrad löneutveckling, sämre arbetsuppgifter, fryses ut och blir till slut kanske omplacerade eller till och med uppsagda.

Lennart Lundquist avslutar intervjun som han har gjort så många gånger, med att tala för fången på fyren.

– Jag tycker han borde få en officiell medalj för sitt mod att säga ifrån om Sjöfartsverkets felaktiga sjökort. Han har visserligen fått formell upprättelse, men aldrig en enda hedersbetygelse från staten. Han är en hjälte och det borde erkännas, det skulle kanske ingjuta mod i flera.

Text: ANIKA AGEBJÖRN

"När öppenheten minskar så inskränks omedelbart demokratin."

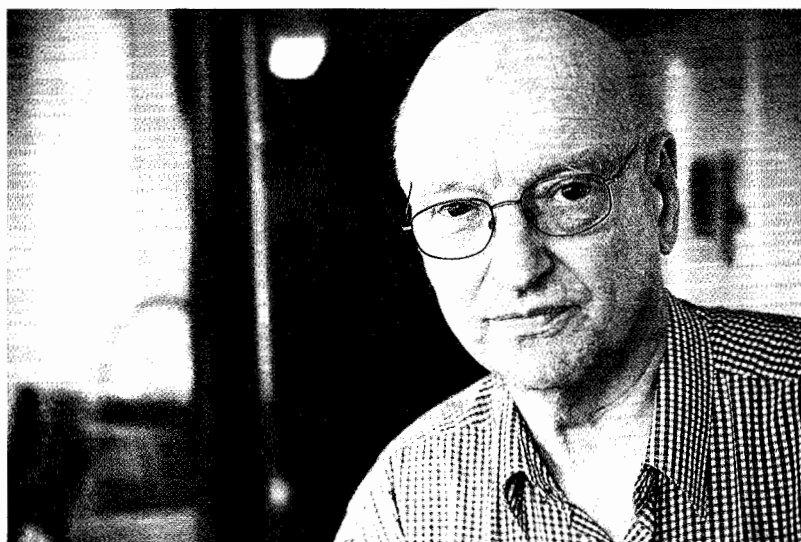

Foto: KENNET RUONA

Civilkurage belönas nästan aldrig

Kommer ni ihåg Fången på fyren som Lennart Lundquist talar om i föregående artikel? Eller Ingvar Bratt?

VI HAR UNDER de tre senaste decennierna haft personer som visat civilkurage och avslöjat oegentligheter, trots överhängande risk att utsättas för trakasserier och andra problem.

Åtminstone en per decennium.

På 1970-talet Anders Ahlmark, på 80-talet Ingvar Bratt och på 90-talet Sara Wagnert.

Och efter mordet på syndikalisterna Björn Söderberg instiftade SAC år 2000 ett civilkuragepris till hans minne. Två nynazister dömdes senare för mordet.

Typiskt nog har det inte funnits pristagare alla år. 2003 och 2006 delades inga pris ut.

Civilkuraget sitter trångt i det öppna och demokratiska Sverige.

Vad är då civilkurage? Ja, enkelt uttryckt är det att våga stå upp för sina åsikter och värderingar, trots

att omgivningen sällan eller aldrig applåderar.

DEN SOM VÅGAR vara vissla i pipan och berätta om missförhållanden råkar nästan alltid illa ut. Lojalitet med arbetsgivaren däremot är bra och premieras, civilkurage vill få veta av.

Förrädare, bråkstake, rättshaverist – invektiven som kan drabba avslöjaren är många.

År 1977 gick den sovjetiska oljetankern Tsesis på grund vid Fifång i Södertäljeviken och mängder av olja läckte ut. Sjöfartsverket skyllde olyckan på fartygets ryske kapten och på lotsen.

Men kartografen Anders Ahlmark på Sjöfartsverket avslöjade då att felet var Sjöfartsverkets eftersom grundet inte var infört i sjökortet. Detta trots att tidi-

gare sjömätningar visat att grundet fanns där. Någon hade slarvat och glömt att ta med grundet.

Sjöfartsverket förnekade redan från första dagen att det var något fel med sjökortet.

ANDERS AHLMARK FICK inget gehör för sin uppfattning i verket och vände sig då till medierna. JK kallades in för en opartisk utredning. Han tog inte ställning till det felaktiga sjökortet men friade verket från anklagelserna om systematisk mörkläggning.

Ett tiotal tjänstemän på verket skrev då på protestlistor mot Ahlmark och vägrade att jobba med honom. Detta ledde till att han inte kunde fortsätta som kartograf utan måste omskola sig till elingenjör.

När han i slutet av 1977 tvingades till tjänstgöring på fyren Ölands Södra Grund fick medierna vetskap om förvisningen och han kallades då Fången på fyren.

Efter förhandlingar kunde han återvända till verket men han fick aldrig tillbaka sitt gamla jobb. Han sattes i karantän utan arbetsuppgifter eller möjligheter att avancera.

Under tioårsperioden 1979–1989, från det år då han berättade om det felaktiga sjökortet, ökade hans månadslön med 180 kronor.

MEN HUT GÅR hem, även om det ibland tar sin tid. Efter sex års förhandlingar fick Anders Ahlmark rätt i Högsta domstolen. Även den ryske kaptenen och lotsen återupprättades.

Ahlmark har fått flera utmärkelser men aldrig någon uttalad

»De såg det friska i mig«

KLIENT PÅ IRIS UTVECKLINGSCENTER

Vi erbjuder individuell behandling för människor med läkemedelsberoende/missbruk och psykisk ohälsa. Vi finns i Mullsjö, Enköping, Stockholm och Göteborg. Läs mer om oss och våra behandlingar på www.irisutvecklingscenter.se.

“Den som vågar vissla i pipan och berätta om missförhållanden råkar nästan alltid illa ut. Lojalitet med arbetsgivaren däremot är bra och premieras, civilkurage vill få veta av.”

upprättelse från staten eller från Sjöfartsverket.

I dag står det en fyr på grundet där Tsesis fastnade.

Ingvar Bratt är en annan sanningssägare. Han var civilingenjör och började jobba vid Bofors i Karlskoga i mitten av 1970-talet. Uppgiften var bland annat att utveckla Robot 70, en helt ny luftvärnsrobot. Bratt var engagerad i miljöpartiet och blev alltmer kritisk till den svenska vapenexporten.

FRÅN BÖRJAN VAR han en anonym källa som försåg medierna med viktig information om förbjuden vapenexport. När han så i maj 1985 trädde fram och avslöjade att Bofors både ljugit och smugglat så kom alla papper på bordet.

Bofors hade sålt Robot 70 till de förbjudna länderna Dubai och Bahrain men låtsats att exporten gått till Singapore.

När så Boforsdirektörerna kontrollerade med att påstå att Olof Palme och regeringen känt till vapenex-

porten så var skandalen ett faktum.

Några veckor senare omkom krigsmaterielinspektören Carl Fredrik Algernon i Stockholms tunnelbana. Han hade utsetts till utredare i Boforsaffären. Spekulationer kom snabbt igång om att han hade blivit knuffad ned på spåret framför att tåg. En utredning kom senare fram till att han hade begått självmord.

Ingvar Bratt sades upp från sitt arbete och familjen tvingades flytta från Karlskoga. Debatten som följt ledde fram till en lag om företagshemligheter (SFS 1990:409). Den ska skydda anställda som avslöjar en arbetsgivares brottsliga verksamhet.

SARAH WÄGNERT ÄR en undersköterska som slog larm om missförhållanden bland äldre. Hon kritiserade sin arbetsgivare ISS Care som drev äldreboendet Polhemsgården i Solna.

Sarah Wagnert medverkade i

Rapport och berättade om äldre som kunde tvingas ligga i timmar och ropa på hjälp, och att många äldre fick liggsår. ISS Care tvingades återlämna skötseln av äldreboendet till kommunen.

Hon blev utsedd till Årets svensk 1997 och två år senare kom en ändring i socialtjänstlagen om skyldighet för anställda att anmäla missförhållanden i vården, ”Lex Sarah”.

Ekebylunds Behandlingshem

För kvinnor med missbruksproblem

Statens
institutions
styrelse SIS

Kvinnoprogram

Individuell
behandling

Grupp-
prevention

Motiverande
intervju

Utredning

Omvårdnad

Målgrupp

Kvinnor i alla åldrar med alkohol- och/eller blandmissbruk. Vi tar även emot kvinnor med narkotikamissbruk. Även kvinnor med psykiatrisk sidoproblematik ingår i vår målgrupp. Vård enligt både LVM och SoL.

Här finns vi

Tre mil från Stockholm, nära Arlanda. Goda förbindelser via flyg eller tåg.

Ekebylunds Behandlingshem tar vara på kvinnors speciella behov, på kvinnors villkor, med omtanke, respekt och varsamhet!

Ekebylunds behandlingshem, Skånela, 195 96 Rosersberg. Tel 08-594 306 00, Fax 08-594 306 29